

УДК 159.925:331.548

Зарицька В. В.

д. психол. н., професор, завідувач кафедри практичної психології

Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

e-mail: kozarikk@mail.ru

ORCID ID 0000–0002–9300–8276

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО СЕБЕ ЯК ОСОБИСТОСТІ

В статті обґрунтовується актуальність проблеми у сучасному шкільному вихованні. В науковій літературі не існує однозначного трактування сутності даної проблеми. Разом з тим, дослідження доводять важливість і необхідність розвитку у старшокласників здатності до позитивного адекватного ставлення до себе як особистості на основі включення старшокласників у різні види навчальної та позанавчальної роботи, в процесі якої така здатність розвивається, де вони на основі аналізу власної діяльності і спілкування вчаться усвідомлювати, оцінювати себе і напрацьовувати досвід ціннісного ставлення до себе як особистості. Експериментально виявлено ряд недоліків у розв'язанні даної проблеми, виокремлені базові компетенції, які необхідно розвивати у цьому віці, дані конкретні рекомендації щодо їх розвитку і удосконалення.

Ключові слова: старший шкільний вік, старшокласник як особистість, ставлення до себе, особистість як суб'єкт власного життя, образ «Я», внутрішня позиція.

Постановка проблеми. Проблема особистості як суб'єкта власного життя у сучасному суспільстві — одна із найважливіших у психології, бо соціальні зміни, які здійснюються на рівні глобальних процесів, впливають і на її свідомість, психіку. В залежності від того, як особистість інтеріоризує змінені умови середовища, ідентифікується в своїй позиції, у своєму «Я», наскільки глибоко і адекватно здійснює власну самооцінку, ставлення до себе як особистості, настільки вона спроможна самовизначитись у власній життєдіяльності та життєвій активності. А вимоги, які життя пред'являє людині, завдання, які вона перед собою ставить, змушують її самовизначитись. Виходячи з цього, ідея ставлення до себе як особистості у старшому шкільному віці набуває особливого значення. Ставлення до себе як особистості мусить бути позитивним, з глибоким усвідомленням своїх сильних сторін, недоліків і прагненням до самовдосконалення.

Саме старший шкільний вік можна вважати найбільш пріоритетним у формуванні позитивного і адекватного ставлення до самого себе як особистості, бо уже є певний досвід навчальної діяльності, суспільно корисної праці, спілкування і взаємодії з ровесниками і дорослими, в процесі яких старшокласник може проявити себе у різних сферах шкільного і поза-шкільного життя, зрозуміти і оцінити свої здібності, реальні можливості, почути і відчути оцінку своїх дій як особистості іншими, порівняти їх і

зробити реально виважені висновки щодо сутності своєї особистості. Здатність до самоаналізу і адекватної самооцінки себе як особистості, сформована у шкільні роки, є фундаментом для позитивного ставлення до себе і намагання постійного самовдосконалення, досягнення успіху у вибраній сфері діяльності, у побути і особистому житті. Тому дуже важливим завданням освітньо-виховного процесу є формування в учнів відповідного практичного досвіду поведінки і вчинків, бо, як доводить у своїх дослідженнях В. Татенко, реформування освіти означає не що інше, як створення умов, за яких підростаюче покоління отримуватиме можливість нарощувати і актуалізувати свої власні людські потенціали, які розкриваються лише за умови, коли система освіти, як основний інститут соціалізації, покладе суб'єктивний вектор (людина як суб'єкт, діяч, самодостатній автор свого життя) в основу своїх навчально-виховних стратегій і технологій [1, с.14–15]. Особливо важливим є формування у молоді схильності до ініціативного самовиявлення і самовираження відповідно до своїх особистісних особливостей [2, с. 25]. Саме в умовах ініціативності виявлення і самовираження, в процесі яких молода людина досягає успіхів, не боїться труднощів, а намагається їх подолати, відчуває радість перемоги у вирішенні навіть не дуже складних завдань, формується особистість, яка знає собі ціну, маючи шкільний досвід серйозного ставлення до будь-якої справи, а значить і до самої себе. Ще років десять назад владою декларувалося, що головною ознакою способу життя стає людиноцентризм і саме від розвиненості кожної особистості залежить доля держави і нації. Головним завданням освітян стала модернізація освіти таким чином, аби якомога повніше передати наступним поколінням культурні надбання і позитивний досвід, а також створити умови для самопізнання, саморозвитку і самореалізації кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості ставлення старшокласників до себе як особистості обумовлені різними чинниками, але в першу чергу віком. Старший шкільний вік з точки зору вікової психології — це період ранньої юності, який характеризується сукупністю закономірних фізіологічних і психологічних змін, а також умов, до яких можна віднести: систему вимог до людини і її взаємостосунки з іншими людьми; тип діяльності, в яку вона включена; характер знань і способи опанування ними. Існують і інші підходи до трактування особливостей розвитку особистості у старшому шкільному віці, які впливають на ставлення її до самої себе. Так, за дослідженнями Л. Виготського, існує загальний закон розвитку, згідно з яким кожна психічна функція з'являється спочатку в соціальному плані як реальні стосунки між людьми, а потім у психічному [3].

За теорією В. Мухіної, суттєвою особливістю людини в ранній юності є швидкий розвиток самосвідомості, завдяки рефлексії відбувається процес ідентифікації з власним «Я», набуває особливої значущості спілкування, вибір життєвих цінностей, вибір внутрішньої позиції [4]. За теорією Е. Еріксона, основним законом розвитку є «епігенетичний принцип», відповідно до якого на кожному етапі виникають явища і властивості, яких не було раніше у формі «нормативної кризи», пов'язаної з наявністю пев-

них суперечностей, розв'язання яких дається нелегко [5]. Визначальною особливістю шкільного віку є стрімке розширення діапазону виконуваних особистістю соціальних ролей, які іншими сприймаються неоднозначно і тому виконуються невпевнено, а ніби пробуються, приміряючи до себе і до своїх можливостей. У старшому шкільному віці процеси оцінювання власного «Я» та вибору подальшого життєвого шляху відбуваються дуже складно [6–8].

Виділення не вирішених раніше частин означеної проблеми. На даний час одним із важливих невирішених завдань виступає недостатня увага до організації вивчення старшокласниками власних особистих ресурсів і потенційних можливостей, що не дає їм змоги адекватно себе оцінити і вважано підійти до ставлення до самого себе. Звідси сумніви, хвилювання, незадоволення собою. Психологічна напруга, у якій перебуває більшість старшокласників, доводить необхідність глибокого вивчення особливостей їх ставлення до себе, характеру відносин з іншими (батьками, ровесниками, дорослими), щоб вчасно забезпечити усвідомлення ними своєї сутності, цінності і надати при необхідності психологічну підтримку і допомогу.

Постановка завдання і мета. Вибираючи мету даного дослідження, ми спирались на домінуючі особливості старшого шкільного віку, виокремлені дослідниками у різні часи і висвітлені у науковій літературі. Метою дослідження є виявлення стану розвитку у старшокласників ставлення до себе через рівень сформованості найважливіших компетенцій, які його характеризують, та запропонувати деякі шляхи формування позитивного ставлення до себе на основі глибокого вивчення власної особистості, яке буде поштовхом до саморозвитку і самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В період ранньої юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Мова йде вже про формування нової їх якості, усвідомлення себе як неповторної особистості з власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами і оцінками. Дослідження процесу розвитку у людини інтересу до себе, до свого «Я» завжди було предметом особливої уваги філософів, психологів, письменників, художників та ін. Поведінка людини завжди так чи інакше пов'язана з її уявленням про себе («образ Я») і тим, якою вона хотіла б бути. Психологічна сутність «Я» розглядається як особистість, освітлена світлом своєї власної самосвідомості, тобто така особистість, якою сама себе сприймає, знає і відчуває. «Я» — це регулятивний принцип психічного життя, самоконтролююча сила духу; це все, чим ми є для світу і для інших людей по своїй суті і, насамперед, для самих себе в своїй самосвідомості, самоцінності, самопізнанні «Я», які передбачають знання і ставлення до об'єктивної дійсності та постійне відчуття в ній самого себе. Образ «Я» — це ставлення особистості до себе, яке включає: знання себе; оцінку власних якостей; практичне ставлення до себе. Важливою є здатність адекватно оцінювати себе самого. Ця здатність розвивається завдяки співпраці з іншими людьми та у спілкуванні з ними. Людина, включаючись в діяльність і спілкування, черпає там суттєво важливі орієнтири для своєї поведінки, весь час порівнює те, що вона робить, з тим, що очі-

кують від неї оточуючі. Це людина робить навіть тоді, коли їй здається, що вона робить щось виключно для себе. Результатом постійного порівнявання того, що вона спостерігає в собі, з тим, що бачить в інших людях, є рівень адекватності самооцінки. Рівень адекватності самооцінки свідчить про рівень самосвідомості особистості. Високий рівень самосвідомості породжує дійсний інтерес до власної особистості, до форм її організації і саморегулювання, відкриття для себе власного внутрішнього світу, власного «Я» як такого, прагнення вияснити для самого себе «Хто я є?», «Який я є?», співвіднести себе з іншими, щоб виробити власну життєву позицію і спроєктувати майбутнє. Уявлення про себе у період ранньої юності співвідноситься з певним груповим образом «Ми» (образ типового представника свого віку і статі) і хоч ніколи повністю з ним не збігається, проте має велике значення у формуванні самосвідомості, ставлення до самого себе, до власної самооцінки. Таким груповим образом «Ми» виступає шкільний клас, який для старшокласників є одним із найсуттєвіших мікросоціумів. Це та група ровесників, з думкою яких особистість рахується, серед яких щоденно проявляє себе як особистість, оприлюднює свої досягнення, в якій черпає свої ціннісні орієнтації, інтереси якої сприяють формуванню і її інтересів. Якраз стосунки з ровесниками в класі, де особистість прагне зайняти чільне місце і мати певний авторитет, визначає її психологічний стан, відношення до інших людей, активність у цих відносинах, прагнення до співпраці. Саме цим обумовлено вибір найбільш суттєвих, ключових, на наш погляд, компетенцій для дослідження рівня сформованості в учнів ставлення до самих себе. До них ми віднесли такі компетенції: уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям; уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах; уміння підвищувати свій соціальний статус; уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми. Результати дослідження представлені в таблиці.

Таблиця

Стан розвитку в учнів ставлення до самих себе

Компетенції	Рівень розвитку (в %)		
	Високий	Середній	Низький
уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям	33	45	22
уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах	48	31	21
уміння підвищувати свій соціальний статус	50	33	17
уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми	55	30	15

Одержані дані свідчать, що 33 % учнів здатні оцінювати себе адекватно. Вони відзначаються самокритичністю, вмють визначити рівень своїх досягнень та причини певних проблем чи ускладнень, намагаються шукати шляхи їх подолання. 45 % учнів мають середній рівень сформованості уміння оцінювати себе адекватно в усіх життєвих ситуаціях. Для

них характерною є деяка невпевненість у самооцінках, в одних випадках вони себе переоцінюють, в інших недооцінюють. Це пояснюється невмінням робити глибокий аналіз своїх досягнень чи невдач, нездатністю визначати шляхи подолання навчальних чи життєвих ускладнень. 22 % учнів не замислюються над станом власної життєдіяльності, не аналізують свої вчинки, досягнення, звикли до низьких оцінок, не звертають особливої уваги на зауваження чи поради педагогів, психологів, неслухняні в сім'ї, не мають орієнтації на майбутнє.

Високий рівень розвитку уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах продемонстрували 48 % учнів. Вони чітко усвідомлюють свої права і обов'язки в школі, в сім'ї, серед друзів і знайомих і їх дотримуються. 31 % учнів нестабільні у відносинах з іншими, тому не можуть чітко визначити власну значущість для них. 21 % учнів відзначаються конфліктністю з оточуючими. Свою позицію пояснюють тим, що їх не розуміють, неправильно оцінюють, принижують, не співчують, хоч самі не прагнуть до порозуміння, а лише ображаються, тому або замикаються в собі, або ведуть себе агресивно.

Умінням підвищувати свій соціальний статус у різних мікросоціумах володіють на високому рівні 50 % учнів. Вони швидко орієнтуються у тому, як до них ставляться оточуючі і роблять все, щоб покращити свій авторитет, завоювати повагу, показати себе з позитивної сторони, і роблять це до тих пір, поки не пересвідчаться, що відношення до них змінюється на краще, намагаються підтримувати та поліпшувати добре ставлення до себе. 33 % учням не завжди вдається завоювати довіру до себе, якщо вона хоча б частково втрачена. У них не вистачає в одних випадках сміливості визнати якусь свою провину, в інших — бажання покращувати відносини. В результаті соціальний статус в цілому знижується, учень залишається невдоволений станом відношення до себе, але нічого не робить для його покращення. 17 % учнів ставляться до себе байдуже. Вони не аналізують свої можливості, здібності, особисті якості, до навчання відносяться негативно, байдужі до свого соціального статусу в школі, в сім'ї, хоч в групі ровесників часто претендують на високу повагу, а коли її не відчують, то ведуть себе часто агресивно, конфліктують, у різких формах висловлюють невдоволення тим, як до них ставляться ровесники. Разом з тим нічого не роблять у позитивному плані, щоб завоювати у ровесників довіру і повагу. Часто їх авторитет тримається на залякуванні чи фізичній силі, яку вони намагаються продемонструвати скрізь, де є найменша нагода.

Уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми на високому рівні сформовано у 55 % учнів. Це учні, які мають високі комунікативні здібності, доброзичливі з чітко вираженою спрямованістю на спілкування. Широке спілкування вони вважають головним у забезпеченні собі внутрішньої комфортності, вони дуже важко переносять самотність, відсутність або недостатній обсяг спілкування особливо з особистісно значущими людьми. 30 % учнів до спілкування з іншими відносяться вибірково, довго роздумують над тим, як налагодити стосунки з окремими людьми навіть тоді, коли цього дуже бажають. Разом з тим, їм важко припинити небажа-

ні стосунки: не вистачає сміливості, сили духу, не можуть сформулювати причини для припинення спілкування. Все це психологічно їх пригнічує, впливає на настрій, на працездатність, викликає хвилювання і навіть затяжний стресовий стан, поки не наважаться попросити поради у людей, яким вони довіряють. 15 % учнів відмічають, що їм важко налагоджувати спілкування. Вони мовчазні, замкнуті, мають мало друзів, на уроках пасивні, часто ліниві, не мають чітко вираженого інтересу ні до якого виду діяльності. Слабо реагують на зауваження, не прислуховуються до порад, дуже важко відгукуються на пропозиції інших включитися в певну роботу, а коли і погоджуються, то виконують її без будь-якого задоволення, можуть покинути, не виконавши до кінця, і мовчки піти, не поставивши нікого до відома.

Для поліпшення організації роботи з старшокласниками у вивченні ними власних можливостей, внутрішніх ресурсів, які дозволять їм з повагою ставитись до себе, усвідомлено і виважено спілкуватись, діяти, оцінювати власні успіхи, адекватно ставитись до недоліків і реально намагатись їх позбутися, вміння долати труднощі, слід включати їх у таку діяльність (навчальну і позанавчальну), в результаті якої вони набуватимуть статус особистості, який відповідає їх віку або навіть випереджає його у соціальному плані. Це напрацювання базових компетенцій у головних сферах їх життя (пізнавальній); мотиваційній; емоційно-вольовій сфері спілкування і поведінки; сфері профільного спрямування, які в сукупності сприятимуть формуванню ставлення до себе як особистості цінної, соціалізованої, змістовної, що заслуговує поваги оточуючих і самоповаги.

На основі багаторічної дослідницької роботи нами виокремлені найсуттєвіші компетенції у вищезазначених сферах розвитку старшокласників: у пізнавальній сфері (розвиток довільних психічних процесів; розвиток мислення, сформованість навчальних дій; розвиток мовлення; розвиток тонкої моторики; розумова працездатність); у мотиваційній сфері (бажання вчитися і самоудосконалюватися; інтерес до основ наук і методів теоретичного мислення; розвинутий мотив до самоосвіти і самовиховання; намагання аналізувати стан своєї діяльності; вмотивований вибір інтересів, профілю подальшого навчання); у емоційно-вольовій сфері (уміння емоційно позитивно сприймати стосунки з людьми; уміння свідомо оцінювати реальну життєву ситуацію і відповідно діяти; уміння долати хвилювання і виходити із стресового стану для прийняття важливих для себе рішень; уміння протистояти життєвим ускладненням і знаходити шляхи виходу з них); у сфері спілкування і поведінки (уміння коректно спілкуватися з ровесниками, батьками, педагогами, іншими людьми; уміння проявляти ініціативу та активність у спілкуванні; уміння поводитись у відповідності до соціальних і етичних норм поведінки; уміння регулювати власну поведінку у спілкуванні); у сфері профільного спрямування (здатність визначитись у власних профільних інтересах; здатність визначати близькі, середні і далекі перспективи; здатність організовувати себе на виконання поставлених цілей; здатність організовувати інших на роботу; здатність працювати в групі; здатність висувати пропозиції, обґрунтовувати їх доцільність та

результати; здатність проявляти окремі уміння профільного спрямування; здатність користуватися комп'ютерною технікою).

Усі названі вище компетенції сформують адекватне ставлення до себе як особистості, що буде проявлятися, зокрема, у таких уміннях: умінні оцінювати себе адекватно особистим якостям, можливостям, досягненням; умінні визначити свою значущість у різних мікросоціумах; умінні підвищувати свій соціальний статус; умінні активно включатися в стосунки з іншими людьми. Впевненість у власній компетентності зростає тоді, коли в процесі діяльності спостерігаються певні успіхи. Тут треба враховувати три фактори: досвід успіхів і невдач; спостереження за досягненнями інших; вербальне переконання у можливостях людини, враховуючи те, що наголошення на негативних моментах в діяльності особистості прилюдно значно підриває її мотивацію до подальшої роботи.

Висновки. Аналіз результатів дослідження стану ставлення старшокласників до себе дає підстави зробити наступні висновки.

В учнів старших класів значно підвищений, порівняно з попередніми роками, інтерес до власного «Я». Рівень цього інтересу залежить від рівня самосвідомості. Через ставлення до власного «Я» формується ставлення до оточуючих і, навпаки, ставлення оточуючих впливає на формування у особистості ставлення до себе. Дослідження дозволило виявити ряд проблем, які потребують цілеспрямованої системної роботи по їх розв'язанню у старших класах. Найскладнішими серед них є такі: невміння робити глибокий аналіз своїх досягнень і невдач; нездатність визначати шляхи, варіанти подолання суто навчальних чи життєвих ускладнень; невміння цінувати зауваження, поради більш досвідчених людей; несформована орієнтація на майбутнє; не усвідомлюють свої права і обов'язки у різних мікросоціумах; неадекватно оцінюють ставлення до себе інших людей; не вміють підтримувати бажаний соціальний статус у значущих для себе мікросоціумах, що призводить до частих конфліктів; значна частина учнів звикає до стереотипів і не намагається змінити ставлення до себе, не здатні припинити небажані стосунки.

Вищезначені проблеми свідчать про те, що самостійно розвивати адекватне ставлення до себе надзвичайно складно, тому учням потрібні орієнтири для цілеспрямованого самовдосконалення у цьому плані, а також певна психологічна підтримка і допомога з боку дорослих, особливо фахівців.

Список використаних джерел і літератури

1. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко — К.: Просвіта, 1996.
2. Гончаренко С. У. Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти / С. У. Гончаренко // Педагогіка і психологія: Наук.-теор. та інформ. журнал АПН України. — 1999. — № 4. — С. 17–26.
3. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 3.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. — 7-е изд., стереотип. — М.: Академия, 2002. — 420 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность, кризис / Э. Эриксон. — М., 1996. — 164 с.

6. Гуменюк О. Є. Психологія «Я»-концепції / О. Є. Гуменюк. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 186 с.
7. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. — Минск: Коллегиум, 1992.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації / С. С. Занюк. — К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. — Вып. 7. — С. 77-83.

References

1. Tatenko V. A. Psihologiya v sub'ektnom izmerenii. — K.: ProsvIta, 1996.
2. Goncharenko S. U. Problemi gumanitarizatsiyi zmistu shkilnoyi osvIti // Pedagogika i psihologiya: Nauk.-teor. ta inform. zhurnal APN Ukraini. — 1999. — № 4. — S. 17-26.
3. Vyigotskiy L. S. Istoriya razvitiya vyisshih psihicheskikh funktsiy // Sobr. soch.: v 6 t. — M.: Pedagogika, 1983. — T. 3.
4. Muhina V. S. Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo: Uchebnik dlya stud. vuzov. — 7-e izd., stereotip. — M.: Akademiya, 2002. — 420 s.
5. Erikson E. Identichnost: yunost, krizis. — M., 1996. — 164 s.
6. Gumenyuk O. E. Psihologiya «ya-kontseptsiyi. — Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. — 186 s.
7. Fromm E. Chelovek dlya sebya. — Minsk: Kollegium, 1992.
8. Zanyuk S. S. Psihologiya motivatsii. — K.: Elga-N; Nika-Tsentr, 2002. — Vyip. 7. — S. 77-83.

Зарицкая В. В.

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой практической психологии
Классического частного университета, г. Запорожье

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ К СЕБЕ КАК ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье обосновывается актуальность проблемы в современном школьном воспитании. В научной литературе нет единой точки зрения на определение сущности данной проблемы. Вместе с тем исследования доказывают важность и необходимость развития у старшеклассников способности к позитивному адекватному отношению к себе как личности на основании включения старшеклассников в различные виды учебной и внеучебной работы, в процессе которой такая способность развивается, где они на основании анализа собственной деятельности и общения учатся осознавать, оценивать себя и нарабатывать опыт ценностного отношения к себе как личности. Экспериментально выявлен ряд недостатков в решении данной проблемы, выделены базовые компетенции, которые необходимо развивать в этом возрасте, даны конкретные рекомендации по их развитию и усовершенствованию.

Ключевые слова: старший школьный возраст, старшеклассник как личность, отношение к себе, личность как субъект собственной жизни, образ «Я», внутренняя позиция.

Zaritskaya V. V.

Doctor of Psychology Sciences, Professor, Head of practical psychology subdepartment of Classic Private University, Zaporizhya (city)

FEATURES OF THE RELATION OF SENIOR PUPILS TO THEMSELVES AS A PERSON

Abstract

The article explains the importance of the relation of senior pupils to themselves as a person in terms of considering the individual as the subject of his own life. Social changes in society influence the mind, the psyche of people, especially the young. And depending on how a person relates to himself how builds its own position and defines itself, builds his own life. It was in high school age need to develop an adequate attitude toward themselves and form values, because at this age, students tend to self-knowledge, self-determination, are making plans for the future, although not clearly and adequately its capabilities, if they do not know well enough. After high school, society places each graduate system requirements that a young person is obliged to perform as dramatically increases the range of social roles performed by a person.

The experiment found that less than half of high school students have a high level of competence that characterizes their ability to adequately evaluate themselves positively about yourself, the ability to determine their value in different micro society, the ability to raise their social status, build positive relationships with others. On average, 20 % of high school students have a low level of development of the above abilities. This demonstrates the need to strengthen work in this direction.

The article highlights the main areas of activity of pupils and competencies that must be mastered in each of them to ensure that every high school student, mastering them together, was able to adequately assess themselves, build relationships to themselves according to their abilities and gained experience in the cultivation different spheres of life.

The content of the article proved the need to develop a positive attitude towards themselves adequately its capabilities, the ability to overcome difficulties and make progress in the critical situations.

Key words: senior school age, high school student as an individual, attitude to themselves, the person as the subject of his own life, the image of «I», the internal position.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2015